

Nazrálá situace pro zásadní změny ve fungování společnosti umocňuje potřebu vědeckého poznání předpokladů, způsobů a zdrojů společenského pohybu. Přestavba společenského systému s cílem jeho dynamizace by zůstala propagandistickým heslem, pokud by nebyly vytvořeny sociální mechanismy, jež probudí společenský tvůrčí potenciál, který byl a dosud je omezován a oslabován jednak byrokraticko-administrativními a formalistickými prvky v ekonomice, politice a kultuře, jednak reorientací potenciálu jednotlivců a skupin na společensky neefektivní či přímo disfunkční oblasti sociálně ekonomických aktivit (např. na tzv. druhou ekonomiku).

Jeden z důležitých sociálních předpokladů a zdrojů společenských změn je právem spatřován i v nové generaci [Gorbačov 1988 : 6]. Patrně nejzávažnějším současným úkolem sociologie mládeže je proto odpovědět na otázku, zda a v jaké míře jsou v mládeži (v daných konkrétně historických podmínkách a v jednotlivých sociálních skupinách) obsaženy předpoklady společenské změny. Na stránkách Sociologického časopisu již byly v tomto směru prezentovány různé přístupy a naznačeny kontroverzní odpovědi. (1) Vzhledem k tomu, že tato teoreticky i prakticky významná otázka sociologie mládeže má i svou poměrně širokou historickou dimenzi, z jejíhož poznání lze mnohé čerpat i pro současnost, považuji za účelné vyslovit se ke způsobům a výsledkům jejího řešení v důležitých etapách vývoje oboru.

1. Počátky vědeckého zájmu o mládež

O mládeži, jako generační vrstvě všech skupin sociálně třídní struktury společnosti, můžeme hovořit přibližně od poloviny minulého století, kdy historický vývoj výrobních sil a společenských vztahů v nejvyspělejších zemích světa výrazně rozšířil sociální podmínky pro její existenci. (2) Avšak již J. A. Komenský a o století později J. J. Rousseau, M. J. A. N. de

(1) Pokud jde o Sociologický časopis, odkazují na práce : [Holda 1989, Kabátek, Sak 1989, Kabátek 1989] a v případě teoretického časopisu mládežnické organizace Impuls na články [Holda–Matějovský 1988, Holda 1989, Sak–Kabátek 1988, Kabátek 1989].

(2) Skutečnost, že v historii dlouho existovaly a dosud v podobě etnických minorit existují společnosti bez sociálně diferencovaného mládí, a tudíž bez mládeže, doložila řada badatelů. Americká socioložka a etnografka Meadová na základě analýzy bohatého empirického materiálu dostatečně popsala a vysvětlila „zlomový“ charakter ontogeneze v mnoha kulturách : dítě je dítětem tak dlouho, než získá kompetence (status a role) dospělého podrobením se rituálním „pubertálním obřadům“ [Mead 1949 : 175–178]. J. Wolf na základě sekundární analýzy antropologických pramenů dochází k závěru, že do „počátku minulého století, kdy průměrný lidský věk nedosahoval ještě hranice padesáti let, neexistoval vůbec pojem mládež ; do té doby dospívaly děti přímo v muže a ženy“ [Wolf 1981].

Sociální skupina mládeže evidentně neexistovala v prvobytně pospolné společnosti. A. T. Anisimov dokládá, že v prvobytné společnosti byli za dospělé považováni již jedinci ve věku 10–12 let, kteří v tomto období přebírali všechny společenské reprodukční funkce [Anisimov 1966]. V antické a feudální společnosti lze spatřovat určité charakteristické znaky zhruba odpovídající dnešnímu vymezení

Condorcet a ještě později B. Bolzano a další ideologicky připravili půdu pro budoucí rozvoj sociální skupiny mládeže [Komenský 1966, Rousseau 1911, Condorcet 1968, Bolzano 1952].

Osvícenští myslitelé si uvědomují a zdůrazňují možnost urychlit společenský vývoj a měnit jeho výsledky prostřednictvím zevšeobecnění a zdokonalení výchovy a vzdělání dětí a mladých lidí. (3) Jejich představy jsou namnoze utopické a idealistické, nicméně jejich názor, že výchova nás dělá tím, čím jsme (Helvetius 1953), a že je nezbytné v zájmu společenského blaha a pokroku všeobecně vytvořit prostor, v němž se bude člověk vzdělávat a připravovat na činorodější a svobodnější společenskou aktivitu, vyjadřuje podstatné potřeby a zájmy rodící se buržoazie a nastupujícího kapitalistického výrobního způsobu. (4)

Ve vyspělých evropských zemích se ve druhé polovině 18. století objevuje historicky nový fenomén – studentská mládež. Na přelomu 18. a 19. stol. se vytváří „rezervní armáda“ mladých vzdělaných lidí – intelektuální proletariát. J. R. Gillis popisuje situaci, kdy na sklonku Velké francouzské revoluce byla Paříž plná mladých vzdělaných mužů, kteří pro sebe nenacházeli uplatnění. Intelektuální atmosféra a omezené možnosti seberealizace se v daných historických podmínkách staly „lůžní“ revolucionářů (Gillis 1974). Ještě před rokem 1848 pak na tomto základě vzniká studentské reformní hnutí (např. již v roce 1815 tzv. Burschenschaften na univerzitě v Jeně).

Rozpad stavovského systému, vzestup měšťanstva (mimo jiné s jeho úsilím a možnostmi poskytnout dětem vyšší vzdělání), počátky industrializace, osvobození většiny obyvatelstva z nevolnických a poddanských vztahů, odumírání velkorodiny, oddělení bydliště od pracoviště a další okolnosti vedly k rozšíření sociálního významu mládeže, a to nejen studentské. Nicméně početní rozšíření a především sebeuvědomění studentské mládeže i rozvoj student-

mládeže jen u části mladých jedinců – příslušníků svobodných a vládnoucích tříd a skupin. Platónova Akademie a Lykeion vytvořené Aristotelem sice již měly některé shodné rysy s novověkými školami a právem jsou považovány za první výchovně vzdělávací instituce, ale jejich sociální dosah byl značně omezený. Nízký stupeň rozvoje výrobních sil středověké společnosti spolu s rigidní společenskou nadstavbou, determinovanou dogmatickým teologickým myšlením, nevytvářely podmínky pro rozšíření sociální skupiny mládeže. I když v období hospodářského a kulturního rozmachu feudalismu ve 12. a 13. století dochází mimo jiné i ke vzniku stálých vzdělávacích institucí, prvních univerzit, nemá tato skutečnost podstatný vliv na konstituování sociální skupiny mládeže v nejpočetnějších třídách a vrstvách tehdejší společnosti.

(3) J. A. Komenský o více než dvě století předbíhá svou dobu, když vznáší požadavek všeobecného vzdělání: „... První, co si přejeme je, aby tak plně a k plnému lidství mohl být vzděláván ne jeden člověk nebo několik nebo mnoho, nýbrž všichni lidé vespolek a každý zvlášť, mladí i starí, bohatí i chudí, urození i neurození, muži i ženy, zkrátka každý, komu se stalo údělem narodit se člověkem ...“ [Komenský 1966].

(4) Helvétius, podobně jako většina osvícenských myslitelů, chápe výchovu v široké společenské dimenzi jako komplexní působení společnosti na člověka: „Jestliže lidé bývají pod vládou svobodnou otevření, přímí, snaživí a laskaví, jsou pod vládou despotickou sprostí, prolhaní, podlí, bez ducha a bez odvahy, je tento rozdíl v jejich povaze výsledkem různé výchovy, jaké se jim dostalo za té či oné vlády“ [Helvétius 1953 : 39]. Rousseau současně s kritikou feudálního stavovského „výchovně vzdělávacího systému“ požaduje, aby výchova postihovala veškeré děti a mladé lidi, aby jejím cílem byla příprava činorodých občanů, kteří si váží práce [Rousseau 1911]. Condorcet již ve druhé polovině 18. století požaduje koedukovanou a bezplatnou výchovu a vzdělání mladých lidí, přičemž všeobecné vzdělání chápe jako povinnost společnosti vůči všem občanům, a to nejen mladým [Condorcet 1968]. Bolzano uvažuje i o specifických, ale dodnes aktuálních formách výchovy a vzdělání mladých lidí jako prostředku vzájemného porozumění, dynamizace a inovace života společnosti: „Aby se do celé obce nedostal duch lenosti, takže by ji potom nikdo neměl druhému za zlé, bude třeba rozmanitých opatření, z nichž zejména uvádím : mladí lidé nechť jsou posíláni na cesty, aby poznali, co a jak se děje v jiných státech ...“ [Bolzano 1952 : 68].

ského hnutí má zásadní význam pro emancipaci mládeže jako celku, jako ontogeneticky a historicky blízkého i když sociálně diferencovaného seskupení. „Schopnost ptát se a formulovat problémy je první podmínkou k novému politickému zařazení a k politické identifikaci mládeže. Poněvadž relativně nejvíce možností ptát se a politicky se přesněji orientovat má prozatím spíše mládež vzdělaná, studující, posouvá se studentstvo nutně až na avantgardní místo v procesu politické sebeidentifikace nové generace, aniž se stavovsky izoluje nebo nadřazuje“ (Kubíčková 1969 : 133).

Přestože pro kapitalistickou společnost se stala existence sociální skupiny mládeže v průřezu celé sociálně třídní struktury jedním z předpokladů rozvoje výrobních sil, bránily ještě dlouho společenské vztahy tomu, aby se proces utváření mládeže stal procesem celospolečenským. Zvláště využívání dětské práce konzervuje přechod z dětství přímo do dospělosti. Teprve zánik manufakturní výroby, dovršení procesu průmyslové revoluce a industrializační rozmach kapitalismu s sebou přinesl změny ve společenských vztazích, které mimo jiné znamenaly výrazné kvantitativní a kvalitativní změny mládeže i názoru na její roli ve společnosti. (5)

V úvahách Marxe a Engelse o charakteru nové společnosti je výchova a vzdělání mladých lidí jedním z ústředních témat. V rámci deseti opatření, která navrhuje jako všeobecně použitelná ke změně společenských poměrů, je vedle zásadních ekonomických a právních opatření zdůrazněna „veřejná a bezplatná výchova všech dětí, odstranění tovární práce dětí v její dnešní podobě, spojení výchovy s materiální výrobou atd.“ [Marx – Engels 1950 : 46].

V době Marxově i Engelsově je rozvoj sociální skupiny mládeže jako výchozí reprodukční vrstvy celé sociálně třídní struktury teprve v začátcích. To vysvětluje skutečnost, že Marx ani Engels se mládeží explicitně nezabývají. Hovoří většinou jen o výchově dětí [Marx – Engels 1950 : 43–46], o dětské práci [1950 : 31,33], o dětech a rodině [1950 : 190 ad.] nebo o generacích v biologicko-reprodukčním i historicko-sociologickém smyslu [1958 : 58–59]. I když se do úvah klasiků marxismu, jež se týkají mladých lidí a výchovy, promítly některé utopické a dnes již překonané vize budoucí společnosti (přecenění možností mimorodinné výchovy, zjednodušená představa o spojení vzdělávání a praxe, přehnaný kolektivismus potlačující individualisaci a motivaci člověka atd.) a jednostrannosti v posuzování zdrojů společenského pohybu, zůstává pro současnou sociologii mládeže metodologicky přínosnou teze, že „dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž každá těží z materiálu, kapitálu, výrobních sil, které jí odkázaly všechny předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti“ (Marx–Engels 1958 : 58–59).

(5) Hovoříme-li o kvantitativních změnách mládeže, máme na mysli její absolutní a relativní početní růst. Symptomem kvalitativních proměn mládeže je její postupné sebeuvědomování a sebevyjadřování, jež souvisí se sdružováním mladých lidí v mládežnických i jiných společensko-politických organizacích. Formování mládeže také jako skupiny „pro sebe“ vedlo ke vzniku pojmu „emancipace mládeže“. Rozsáhlá stať o mladé generaci, zveřejněná ve druhé polovině šedesátých let, specifikovala zdroje této emancipace takto : „Materiálně usnadnila emancipaci mládeže industrializace 19. století. Mládež se stala pro továrny vítanou pracovní silou. Dostávala však také plat a poprvé tím získala větší hospodářskou váhu. Delší doba výuky, přibývání dále se učící a studující mládeže a biologická akcelerace (puberta začíná dříve) posílily mládež i početně“ [Zveličená 1967]. Pojetí emancipace mládeže je však zavádějící. Navozuje představu, že mládež původně existovala jako více méně receptivní objekt společenských procesů a teprve později sociálně ekonomické a společensko-politické faktory způsobily její přeměnu také v subjekt těchto procesů. Nepopíráme, že historický vývoj mládeže implikuje i emancipační jevy, ale podstata věci je jinde : geneze mládeže je dialektickým procesem rozvíjení objektové i subjektové stránky v závislosti na rozvoji společenských sil a vztahů.

Dialektické nazírání vztahu generací a historických změn vytvořilo předpoklady k překonání jak jeho jednostranně materialisticko-deterministické interpretace, tak i extrémů, jež vyplývaly z příliš „individualistického“ nebo naopak „sociálního“ pohledu. A. Gramsci, L. Althusser, P. Bourdieu aj. uznávají, že určujícím faktorem sociálního vývoje (výchovy) mládeže jsou koneckonců ekonomické vztahy, ale současně zdůrazňují autonomii rodiny, školy, náboženství, politiky a dalších sfér, s nimiž jsou mladí lidé v interakci. Do popředí se dostává otázka kulturního (intelektuálního) potenciálu a jeho nositelů, včetně samotné mládeže, studentů a mladé inteligence.

Překonán je i rozpor dvou proudů v sociologii mládeže a výchovy, z nichž první je spojován s E. Durkheimem, a po 2. světové válce s T. Parsonsem, kteří akcentují význam vnějšího sociálního tlaku. Rozhodující jsou sociální vlivy („kolektivní vědomí“), které určují individuální chování. Socializace se pak nutně chápe jako proces přizpůsobení vnějším podmínkám. Druhý proud vychází z názorů G. H. Meada, M. Webera a dalších, kteří naopak tvrdí, že k vytvoření humánní společnosti je nezbytné osvobodit člověka od vnějšího tlaku. Výchova mladých lidí musí být vedena s cílem vytvářet podmínky pro rozvoj relativně nezávislé osobnosti schopné se projevovat jako svobodný subjekt uplatňující svůj specifický tvořivý potenciál.

Sociální koncept Durkheimův (Parsonsovův) je dnes spatřován jako příliš statický a ve svých důsledcích konzervativní. V případě konceptů vycházejících z G. H. Meada a M. Webera se zdá být nezodpovězenou otázkou kontroly individua nad sociálním světem (Dawe 1970).

Lenin byl již svědkem bouřlivého růstu společenského významu sociální skupiny mládeže i rozvoje mládežnických hnutí. Z jeho prací, které se týkají této problematiky, lze odvodit základní principy jeho přístupu k mládeži, které lze shrnout následovně: mládež je společenská skupina se specifickými biologickými, psychickými a sociálními znaky. Pokud není tato skutečnost respektována, „často se stává, že se příslušníci starší a staré generace nedovedou náležitě přiblížit k mládeži“. [Lenin 1987 : 247]. Mládež je skupinou vnitřně sociálně diferencovanou, odráží se v ní především sociální struktura společnosti a její aktuální proměny. Řešení otázek mládeže, uspokojování jejich potřeb a prosazování jejich zájmů nelze vidět odděleně od hlavních (historických) společenských subjektů, jejich úsilí a cílů. K mládeži je nezbytné nalézt aktivní a otevřený vztah, zapojovat ji do společenského života a formovat ji jako jeho subjekt [Lenin 1982 : 246]. Vztah k mládeži, rozsah a charakter hodnot, které společnost do mládeže „vkládá“, a prostor, který mládeži poskytuje pro tvůrčí přeměny a rozvoj těchto hodnot, mimo jiné rozhodnou o budoucnosti [Lenin 1981 : 124].

Posun v úvahách o mladé generaci, který je evidentní při srovnání prací Marxe a Engelse a spisů Leninových, obrází historický vývoj sociální skupiny mládeže v období zhruba od poloviny minulého století do období po první světové válce. V této době se mládež sociálně formovala, prostoupila celou sociálně třídní strukturou, stala se významným článkem společenských procesů a důležitým faktorem jejich proměn. (6)

(6) V druhé polovině 19. a počátkem 20. století se mládež dostává do centra pozornosti rozhodujících politických subjektů. Péče o mládež je zpočátku vedena snahou o „ochranu“ dospívajících mladých lidí ze středních a vyšších vrstev před vlivem dělnického hnutí a socialistických myšlenek, později se soustřeďuje i na dělnickou mládež s cílem ideologicky ovlivňovat proces jejího sociálně třídního zrání a usměrňovat její revolučnost. Zejména ve Velké Británii vznikají a postupně se internacionalizují mládežnická hnutí, jako např. Skautské hnutí, Boys' Brigade, Church Ladies' Brigade, YMCA aj., které získávají značný vliv [viz Murdock-McCron 1975].

Také u nás vznikají odnože různých mezinárodních hnutí mládeže (Scouting, YMCA, YWCA), které organizují volný čas dětí a mladých lidí, rozvíjejí jejich zájmy, vztah k přírodě apod. Největšího rozšíření dosáhl Junák, který byl u nás ustaven v r. 1911. První mládežnické organizace, které vznikaly na našem

Tato sociální skutečnost se začala markantně projevovat v ontogenezi mladých jedinců. Jako první si toho začátkem našeho století povšiml americký psycholog G. Stanley Hall ve své dnes již klasické studii věnované adolescenci [Hall 1952]. (7) Po první světové válce zájem psychologů o problematiku dospívání značně zintenzívněl. Psychologické pojetí mládeže z dvacátých let bývá v odborné literatuře [viz Příhoda 1967, Friedrich 1976, Sak 1985, Galla 1967, Grulich 1979] nejčastěji spojováno se jmény E. Sprangera, (8) O. Tumlirze [Tumlirz 1930] a Ch. Bühlerové [Bühler 1933]. Charlotte Bühlerová, jako řada dalších psychologů té doby, vycházela při vysvětlení psychických a sociálních procesů mládeže z biologického (sexuálního) vývoje jedince. Značný vliv mělo rovněž psychoanalytické pojetí, které problémy vztahu dítěte a dospívajícího k rodičům přenáší na vztah jedince, pňpřipadē celē mladē generace ke společnosti. (9)

Sociologický zájem o děti a mládež před druhou světovou válkou byl zpravidla ůzce spojen s otázkami výchovy a vzdělání. Většina prací [viz např. Bláha 1938, Weis 1929, Znaniēcki 1928, Šíma 1938 aj.] se zabývala mládeží především jako aspektem (předmětem) procesu socializace a akulturace, jenž je zprostředkován výchovnými a vzdělávacími institucemi (rodinou, školou). Západoevropská a také československá sociologie mládeže (resp. výchovy) v tomto období převážně vycházela z prací Durkheimových. (10) Dominující pozitivistická

území od poloviny 19. století, měly převážně pokrokový charakter. Studentské spolky Slavie a Akademická legie měly radikálně demokratický charakter, což prokázalo jejich vystoupení v revolučním roce 1848 [Sociologie mládeže 1967 : 50]. V roce 1894 se konal v Praze proces se sdružením mladých dělníků a studentů, které dostalo název Omladina. Toto sdružení bylo sice souzeno za nedovolené spolčování, ale zřejmě šlo spíše o spontánní generační protest tehdejších mladých pokrokových, národnostně a sociálně senzitivních dělníků, studentů a mladých intelektuálů. Omladina se orientovala na kulturní a vzdělávací činnost a v jejím rámci vyjadřovala svůj odpor proti klerikalismu, dynastii a svou touhu po sociálním a politickém osvobození českého národa [Příruční 1967 : 445]. Organizací, která sdružovala především mladé lidi, a rozvíjela hodnoty blízké především mládeži, byl i Sokol, ustavený na popud M. Tyrše v roce 1862. V době vzniku Sokola byly jeho ideologickou platformou myšlenky demokracie a národního osvobození z rakouského jarma. Politická reprezentace dělnické třídy zvláště po první světové válce usilovala o vznik dětského a mládežnického hnutí dělnického a komunistického charakteru. V roce 1920 např. vzniká organizace Skauti práce, od roku 1921 byly zakládány v rámci FDTJ i oddíly Spartakových skautů. Pro proletářské děti byla v roce 1922 vytvořena organizace Mladých průkopníků (později Rudých průkopníků a Rudých pionýrů).

(7) Mnohé názory G. S. Halla na význam adolescence pro vývoj člověka jsou dnes již překonané, nicménē je stále oceňováno, že Hall upozornil na „důsledky růstu délky adolescence, které vyvolávají tenzi mezi biologickými a sociologickými stránkami vývoje – lidé jsou např. fyzicky schopni sexuální aktivity a požitků několik let předtím, než je to sociálně akceptovatelné. Důležitou funkci má kultura mládeže, která si musí s vyplývajícími problémy poradit“ [Frith 1984 : 6].

(8) Spranger ovlivněn Diltheyem a Durkheimem koncipuje obraz historie jako procesu utváření nadindividuálních výtvorů (objektivního ducha, předmětné kultury), které se pak rozvíjejí samostatně, nezávisle. Mentální a veškerý psychický vývoj mladého člověka se pak nutně jeví jako „vrůstání“ do této nadindividuální entity. Nicménē Spranger zdůrazňuje jako cílovou kategorii výchovy mládeže, která je akceptací objektivního ducha, formování „autonomně normativního ducha v individuálním subjektu“ [Spranger 1927].

(9) Modifikovaná psychoanalytická pojetí dětí a mládeže ovlivňovala sociologické poznání mládeže i po druhé světové válce, zvláště v USA. Značný vliv měly práce Erika H. Eriksona. Erikson mimo jiné zavedl pojem generativity, který „zahrnuje evoluční vývoj, jenž z člověka učinil vyučujícího a vychovávajícího, stejně jako učícího se živočicha . . . Generativita je v první řadě zájem o zplodění a vedení příští generace“ [Erikson 1950].

(10) E. Durkheim svými pedagogicko-sociologickými pracemi, zveřejňovanými v časopisu *L'Année Sociologique*, a řadou knižních publikací [např. *Education et Sociologie* 1922, *L'Education morale* 1925]

a strukturálně funkcionalistická východiska sociologického zájmu o děti a mládež umožnila hlubší poznání nejrůznějších aspektů sociálního vývoje mládeže, ale – obdobně jako tehdejší pojetí psychologická a pedagogická – současně vytvářela hranice pro pochopení souvislosti a podstaty mládeže jako složitě diferencovaného a historického sociálního jevu.

O skutečném rozvoji sociologie mládeže můžeme hovořit až od padesátých let tohoto století, kdy zkoumání problematiky mládeže již není jen součástí výzkumů výchovy či ontogeneze a předmět „mládež“ se stává samostatným ústředním tématem, které je analyzováno z celé řady společensky relevantních aspektů. Bouřlivý je zejména rozvoj sociologického poznání problematiky mládeže v USA, (11) ve Velké Británii (12) a v Německé spolkové republice. (13)

2. Teoretická reflexe mládeže v západoevropské a americké sociologii

Dnes převažující historický a dialektický přístup k mládeži se vyhýbá dvěma extrémním pojetím, k nimž v minulosti více či méně sociologie tendovala. V prvním pojetí je mládež pouze objektem socializace, která je ličena jako proces formování standardního jedince s předem vymezeným systémem hodnot, norem, životních cílů. „V anglosaské literatuře takové redukované chápání socializace mladého člověka převažovalo až do poloviny šedesátých let. Společenský systém, jeho struktura, hodnoty, normy byly popisovány jako danost, jako vnější rámec, kterému se musí mladý člověk přizpůsobit“ [Freiová 1987]. Eisenstadt a podobně i Linton, Smith, Musgrove aj. hovoří o socializaci v podstatě jen jako o přizpůsobování se dané kultuře, přičemž podceňují individualizační stránku socializace a vznik nové společenské kvality podmíněný interakcí nových prvků společenských podmínek a v nich se utvářejících nových generací [Eisenstadt 1956, Linton 1947, Smith 1968, Musgrove 1964].

Dodnes se s takovými nedialektickými a ahistorickými pojetími socializace můžeme setkat, přestože již na přelomu padesátých a šedesátých let byla odmítnuta [Goodman 1960]. (14)

V současné době již v nemarxistické sociologii mládeže převažují práce, které odmítají pojetí socializace spjaté s chápáním mládeže jako receptivního objektu, jehož sociální aktivita je pojednávána jen jako činnost vedoucí k akceptaci a interiorizaci existujících hodnot a norem a k bezrozpornému přizpůsobení se daným společenským podmínkám [např. Mertens 1974, Rosenmayr, Allerbeck, von Freyhold 1979, Frith 1984, Youniss, Smollar 1985, The Social 1989].

významně ovlivnil nejen svou sociologickou generaci, ale i generaci meziválečných sociologů výchovy, dítěte a mládeže [Szczepanski 1967, Hájek 1975].

(11) Viz např. práce: [Coleman 1961, Cloward-Ohlin 1960] a řada prací inspirovaných význačnou publikací S. N. Eisenstadta [Eisenstadt 1956].

(12) Viz [Abrams 1959, Mays 1965, Cohen 1955, Wilmot 1966 aj.].

(13) Zvláště chceme upozornit na práce, jejichž vliv je znatelný i v naší sociologii mládeže 60. let: [Schelsky 1957, Kluth – Lohmar – Tartler 1955, Flitner 1963, Jaide 1963, Habermas 1961, Tenbruck 1965].

(14) Kritika konzervativních, nedialektických pojetí socializace pokračuje v západní sociologii a sociální psychologii i v sedmdesátých letech. Např. W. Mertens, v jehož práci jsou výrazné prvky psychoanalytické koncepce, ale opírá se i o dialektickou a historikomaterialistickou metodu, kritizuje tradiční pojetí socializace, které rozpory ve výchově dětí a mládeže chápe jako disfunkční nebo asociální prvek. Podle Mertense je bezkonfliktní vrůstání do třídní společnosti pro většinu dětí a mladých lidí nemožné. Socializace musí být proto mimo jiné chápána jako proces utváření mladého člověka – subjektu schopného svébytným způsobem poznávat a překonávat rozpory a konflikty. Rodiče by měli jasně hodnotit před dětmi dané sociální situace, ale současně by měli dětem umožňovat vlastní interpretaci těchto situací (včetně hodnocení chování rodičovské generace) bez rizik sankcí [Mertens 1974].

Druhé extrémní pojetí mládeže v nemarxistické sociologii se vyznačuje hypertrofizací místa a především úlohy mladé generace nebo jejích určitých sociálních skupin (mladé inteligence) ve společenském vývoji, nedialektickým chápáním diskontinuitních prvků ve vědomí a jednání mládeže, apriorním přisuzováním avantgardních rysů mládeži, a obecně nesprávnou identifikací rozhodujících historických subjektů. Toto pojetí se rozšířilo a našlo i určité praktické uplatnění v šedesátých letech, kdy antcipovalo, reflektovalo i zdůvodňovalo hnutí „nové levice“. Je spjato zejména se jmény amerických sociologů a politologů [viz Keniston 1966, 1972, Mills 1960, Rowntree 1968, Reich 1970]. Základní teoretická východiska „nové levice“ nejpregnantněji vyjádřil H. Marcuse [viz Marcuse 1964, 1969]. (15)

Exploze hypertrofizujících pojetí mládeže v šedesátých letech poněkud zastínila filozoficko-sociologické prameny těchto přístupů, které lze nalézt již v předválečném období. Ve dvacátých letech rozvedl myšlenky o historické úloze mládeže, o mládeži jako nositelce nových a pokrokových společenských cílů Ortega y Gasset. Změny hospodářského a politického života ličí jako pouhé symptomy komplexu idejí zakotvených ve „vitální senzibilitě“ konkrétní doby. Změny vitální senzibility a generace, jejichž prostřednictvím se realizují, jsou historicky rozhodujícími skutečnostmi [Ortega y Gasset 1931].

V přibližně stejné době si K. Mannheim položil otázku příčin vzniku a existence odlišného vědomí různých generací. Dospěl k závěru, že „generační vědomí“ má svůj původ v názorech a postojích, které se utvářejí jako reakce na sdílené sociální prostředí a situace. Pokud existují vhodné podmínky pro rozvoj „generačního vědomí“ mladé generace, rozšiřuje se jeho

(15) Pohled Marcuseho a dalších teoretiků nové levice na současný kapitalismus je kritický: „ve společnosti nadbytku se kapitalismus završuje, dva hlavní proudy jeho dynamiky – eskalace zboží výroby a vykořisťování – se spojují a prostupují všechny dimenze soukromé a veřejné existence“ [Marcuse 1969 : 7]. Kritika společnosti spotřeby je však vedena ze spotřebitelského hlediska. Spotřebitelská optika pak znemožňuje hlubší analýzu podstaty problémů západní společnosti, které Marcuse reflektuje v jevové rovině potřeb a jejich uspokojování. Podstata vykořisťování a odcizení člověka není spatřována ve sféře výroby, v možnosti přivlastňovat si výsledky cizí práce, ale ve sféře rozdělování a spotřeby. Z toho plyne i názor, že „kapitalismus se produkuje tím, že se transformuje, a tato transformace spočívá hlavně ve vylepšování vykořisťování“ [Marcuse 1969 : 15–16]. Proto je často teorie a praxe nové levice označována jako revolta spotřebitele, který revoltuje ve své spotřební oblasti. Revoluční iniciativu nehledá Marcuse v masách a jejich politických stranách, neboť ty jsou ve vyspělých zemích údajně konzervativní silou v podstatě podporující status quo. Nová opozice nachází svou základnu spíše v malých a slabě organizovaných skupinách, které „působením svého vědomí a potřeb fungují jako katalyzátor revoluce“ [Marcuse 1969 : 53]. Za subjekt revolučního pohybu je proto ve vyspělých zemích pokládána především mládež – studenti a mladí intelektuálové. Nelze popřít, že nová levice se stala silou, která vstoupila koncem 60. let na politickou scénu Západního světa a určitou dobu na sebe soustředila pozornost oficiálních politických kruhů, sdělovacích prostředků a široké veřejnosti. Hnutí nové levice prokázalo, že mládež je v podmínkách vyspělých „konzumně orientovaných“ zemí reálnou politickou silou. Nicméně mládež, nebo dokonce jen její část, nemůže v izolaci od rozhodujících dějinných subjektů (tříd a jejich politických reprezentací) dosáhnout cílů představujících změnu společenského systému. Mládežnické revolty v západní Evropě a USA v druhé polovině 60. let nebyly proto „potracenou revolucí“, jak je označovali ideologové nové levice, ale maximem, které mohou různé osamocené skupiny mládeže dosáhnout.

Hypertrofizující pojetí mládeže dosahují patrně svého „vrcholu“ v koncepci kontrakultury. Mládež je vydělována ze společnosti a stavěna jako relativně sociálně homogenní skupina proti oficiální společnosti. Americký sociolog Charles Reich přímo napsal, že dříve „mladí lidé cítili, že je spíše spojuje jejich momentální situace než příslušnost ke generaci. Ale dnes veškerá kultura, včetně hudby, oblečení, drog, začíná mládež vydělovat. A to je projev jejího společenského vědomí“ [Reich 1972]. Na jiném místě pak vysvětluje, že „vědomí je schopno měnit i ničit stát bez užití násilí, bez převzetí politické moci“ [Reich 1972 : 253].

základna a vzniká předivo nového generačního stylu odlišného, nebo dokonce konfliktního vůči dominantnímu stylu dospělých [Mannheim 1952]. (16)

Na Mannheima navazuje většina současných západních sociologů mládeže. (17) Již ve čtyřicátých letech to byl například T. Parsons se svou koncepcí kultury mládeže, která v jeho pojetí je duchovním i materiálním vyjádřením generačního vědomí. Parsons však v kultuře mládeže nehledá zdroj pokroku, ale pouze v ní spatřuje dvě funkce: první spočívá v přizpůsobení se mladých lidí očekávání dospělých a druhá má podobu ventilu pro napětí a odpor, jakož i pro určitá citění vývojových tendencí [Parsons 1962]. Parsonsovo mystické přesvědčení, že americká společnost jde „předurčenou cestou“, nutně vede k závěru, že aktivita mládeže musí být aktivitou nikoli měnící, ale naopak upevňující daný společenský systém [Parsons 1972].

Od poloviny sedmdesátých let se v souvislosti s vyčerpáním konjunkturálních trendů, založených v kapitalistickém světě v padesátých a šedesátých letech, v důsledku energetické krize a dalších změn ve světové ekonomice zásadně mění možnosti a podmínky mládeže. (18) Tato skutečnost a její odraz ve vědomí a aktivitách mladé generace přesvědčily mnohé západní sociology o tom, že „klíčový konflikt v budoucnosti nebude konfliktem vědomí generací, ale bojem tříd o ekonomické zdroje a moc“ [Frith 1984 : 23]. Ústředními tématy i nemarxistické sociologie mládeže na Západě se stávají nezaměstnanost, kvalifikace i rekvalifikace a volný čas, který však – zvláště v souvislosti s nezaměstnaností – získává novou, namnoze negativní dimenzi [viz Fragniere, Doorten 1983, Frith 1984, Hall, Jefferson 1976, European 1988 aj.].

Je evidentní, že „znovuobjevení“ třídní optiky při analýze mládeže a využívání historické a dialektické metody [viz např. Murdock, McCron 1975, Rosenmayr, Allerbeck, Freyhold 1979] přibližuje nemarxistickou sociologii mládeže k marxistické. Překonávání naznačených objektivisticko-subjektivistických jednostranností v určení místa a úlohy mládeže ve společnosti, reflexe sociální diferenciací mládeže a odmítání funkcionalistických „vydělovacích“ principů pro takový závěr hovoří. (19) Např. aplikace tradičně spíše marxistické třídní optiky

(16) Murdock a McCron k tomu podotýkají, že Mannheimova koncepce generací a generačního vědomí vycházela z empirických poznatků o mládežnickém hnutí Wandervogel a upozorňují, že toto hnutí mělo jen velmi slabý vliv na dělnickou mládež. Mannheim si byl zřejmě této skutečnosti vědom, a proto své úvahy doplnil o myšlenku, že uvnitř každé generace může existovat řada diferencovaných, antagonistických generačních jednotek. Mannheimův „ideologický relativismus“ však poněkud snižuje význam jeho třídního nahlížení sociálních jevů a procesů, což se koneckonců projevilo i v úvahách o generacích.

(17) Lze souhlasit s J. Hood-Williamsem, že „každý kdo zkusí seriózně uvažovat o dětství a mládí jakožto sociálních vztazích, nutně prochází stadiem úvah nad slavnou esejí K. Mannheima k problematice generací“ [Hood-Williams 1984 : 41]. Výsledky těchto úvah jsou však nejednou odlišné. Část sociologů mládeže Mannheimovu koncepci akceptuje a rozvíjí [viz např. Matthijssen 1989], jiní k ní přistupují kriticky [viz např. cit. práci J. Hood-Williamse].

(18) Technika a technologie nové generace, jež využívají především akcelerace ve sféře elektroniky, a změněné relace ve sféře surovinových zdrojů si ve vyspělých kapitalistických zemích vynucují hospodářskou restrukturuaci. Zvyšuje se nezaměstnanost, jež postihuje především mládež s nižším stupněm vzdělání, nekvalifikované a středně kvalifikované dělníky a zaměstnance v tradičních hospodářských odvětvích. V zemích EHS dosáhla na konci 70. let nezaměstnanost praceschopného obyvatelstva 11 %. Analogický údaj týkající se mládeže do 25 let věku byl však více než dvojnásobný (25 %). Někteří autoři z toho dokonce vyvodili závěr, že „nezaměstnanost mládeže zde neexistuje jen jako důsledek nedostatku pracovních míst, ale také jako specifická charakteristika náležející k mladé generaci“ [Fragniere – Doorten 1983 : 5–6].

(19) V západoevropské (méně v americké) sociologii mládeže se stále více autorů hlásí k názoru, že v „kapitalistických společnostech sociální zkušenosti různých tříd, které se nacházejí v odlišné ekonomické

je mnohdy v nemarxistické sociologii mládeže sociálně a historicky flexibilnější, což umožňuje lépe propojit sociálně třídní a generačně kulturní stránky vztahu mládeže a společnosti. Současná západní sociologie mládeže jako vnitřně bohatě teoreticko-metodologicky diverzifikovaný celek se postupně vyrovnává – nejednou z pozic blízkých marxismu – se svou minulostí, s teoretickými konstrukty vztahu mládeže a společnosti, které vznikly zejména v padesátých a šedesátých letech [Perspectives 1988].

3. Problematika mládeže v sociologii socialistických zemí

Od druhé poloviny šedesátých let, kdy se sociologie mládeže začíná rozvíjet ve většině evropských socialistických zemí, usiluje o rozpracování pojetí místa a úlohy mládeže ve společenské reprodukci, jež by zahrnovalo komplex určujících dialektických souvztažností: dialektiku biologických, psychických a sociálních vývojových prvků, dialektiku sociálně třídního a generačního, dialektiku vztahu mládeže a společnosti jako části a celku, dialektiku mládeže jako objektu i subjektu společenského pohybu atd. V tomto smyslu se komplexní dialektické koncepty v marxistické sociologii mládeže objevují od přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Připomeňme alespoň některé: ze sovětských prací publikace I. S. Kona, S. N. Ikonnikové, V. T. Lisovského, práce W. Friedricha z NDR, práce bulharského sociologa mládeže P. Miteva či rumunského sociologa F. Mahlera, [Kon 1971; Ikonnikova 1970, Ikonnikova, Lisovskij 1969, Mitev 1969, Mahler 1970].

I. S. Kon se právem domnívá, že „jednotná mládež v třídní společnosti je propagační mýtus . . . A přece v každé třídě, v každé sociální vrstvě tvoří mládež specifickou, víceméně autonomní skupinu se specifickým způsobem života a systémem hodnot“ [Kon 1971 : 93]. Řada prvků tohoto odlišného způsobu života je shodná nebo obdobná u všech nebo většiny sociálně třídních skupin mládeže, a proto „sociologové hovoří nikoli bez důvodu o existenci zvláštní subkultury mládeže, majíce na mysli specifický styl života, estetický vkus, způsob chování atd. Rozumí se, že tato subkultura, stejně jako kultura společnosti jako celku není čímsi jednotným, co stírá třídní rozdíly“ [Kon 1971 : 93].

Jiným, dle našeho názoru podnětným pokusem o komplexní pojetí mládeže jako prvku reprodukce společenského systému (jako prvku dialektiky společenské struktury a dynamiky a dialektiky ontogeneze a sociogeneze) je práce rumunského sociologa F. Mahlera.

Mahler rozpracoval pojetí personalizace, kterou definuje jako seberealizaci a sebeexpozici mládeže, jako aktualizaci jejich potencialit. Základním prvkem jeho konceptu je odmítnutí všeobecně rozšířeného přístupu k mládeži, tj. nadřazenosti dospělosti nad obdobím mládí. Podle Mahlera vede tento přístup ve svých důsledcích k tomu, že na nedospělé (fyziologicky, psychologicky a sociologicky) se nutně nahlíží jako na nehotové, neplnohodnotné, neoprávněné k plnému uznání, a naopak na dospělost jako na metu, jejíž dosažení se musí stát cílem veškerého snažení, a teprve její docílení dává jedinci plnohodnotnost. Mahler odmítá jakoukoli sociální hierarchizaci životního cyklu. Snaží se o nové pochopení vztahů mezi věkovými skupinami v různých životních etapách a zdůrazňuje významnost „horizontálního následnictví“ těchto skupin, neboť všechny jsou si rovnocenné [Mahler 1983].

Akceptování východiska, že dospělost není ideálem a podmínkou superiority, musí dle Mahlera vyústit v participační a inovační chování mládeže, které je podmínkou její společenské angažovanosti, seberealizace, využití její potenciality, ale i podmínkou uspokojování jejich potřeb.

ke situaci, mají různý podíl na moci a různý přístup ke vzdělání, nemohou být v žádné životní fázi (v žádném věku) stejné“ [Frith 1984 : 23].

F. Mahler svou tezí „plnohodnotnosti“ všech fází lidského života, všech generačních vrstev společnosti zdánlivě narušuje konsensus části sociologů mládeže, který je postaven na tom, že pojem mládež určují dvě skutečnosti: „první z nich spočívá v tom, že mládež je obecně definována jako skupina, která v určité společnosti ještě nedosáhla plné sociální aktivity, druhá v tom, že jde o takovou skupinu, jejíž příslušníci ještě neukončili proces biologické, psychické a sociální ontogeneze“ [Matějovský 1982 : 123]. (20)

Je zřejmé, že mládí a mládež k dospělosti nutně směřuje, ale není nezbytné v tomto procesu vidět smysl a cíl, neboť je to přirozená nutnost daná samopohybem a samoregulací biologického, psychického a sociálního systému člověka. Pak je možné si v intencích Mahlerových úvah položit otázku, co je to „plná sociální aktivita“ a proč ji mládež nedosahuje. Jestliže uvažujeme v určující rovině, tj. v rovině společenské reprodukce, pak je evidentní, že skutečně teprve dosažení dospělosti umožňuje plnou sociální aktivitu ve smyslu účasti ve všech nebo většině společenských reprodukčních procesů.

Nelze však vyloučit i jinou optiku, kterou patrně použil i F. Mahler, jež umožňuje dospět k názoru, že vlastně v každém období ontogeneze člověka a z hlediska každé generační vrstvy společnosti lze uvažovat o plné sociální aktivitě. (21) Pro mládež, stejně jako pro střední věk i pro skupiny tzv. třetího věku, jsou příznačné určité specifické aktivity, které odpovídají historickému vývoji společnosti, sociálně třídám, demografickým a dalším skupinovým a individuálním znakům, a tyto aktivity lze různou měrou naplňovat. Srovnáme-li možnosti a předpoklady sociální aktivity mladých a starších lidí, zjišťujeme, že výsledkem není jen zjištění, že ty či ony činnosti jsou „rezervovány“ až pro dospělost. Existuje celá řada specifických sociálních aktivit, které nejlépe mohou realizovat lidé v určité životní fázi, ve starším, středním, ale i mladém věku.

Významným příspěvkem k teoretickému zachycení místa a úlohy mládeže ve společnosti a jejích reprodukčních procesech je koncepce „juventalizace“, kterou rozpracoval bulharský sociolog P. E. Mitev [viz Mitev 1982]. Proces juvenilizace je tvořen dvěma dialekticky spjatými stránkami: socializací, která představuje působení společenských institucí na mládež jakožto objekt výchovy, vzdělávání, sociální a zdravotní péče apod., a aktivizací, která je opačným pólem a vyznačuje se subjektivitou, seberealizací, aktivitou mládeže vůči společenským procesům a společenskému celku.

I. Iljinskij ve svém pojetí mládeže a jejího místa a úlohy ve společnosti zdůrazňuje, že mládež je subjektem společenské reprodukce, jehož význam neustále roste, „neboť prostřednictvím mladé generace se společnost reprodukuje biologicky i sociálně. Generace lidí a generace strojů, řídicích systémů, na jejichž novosti závisí životní úroveň, spolu dialekticky souvisejí: lidé se mění při své přetvářející činnosti a mění životní úroveň natolik, nakolik významné jsou změny v jejich myšlení, psychologii a stylu práce. Problém spočívá v tom, že tempo střídání nových generací techniky v elektronice, v letectví, v jaderné energetice atd. začalo být nesrovnatelně rychlejší než tempo střídání generací pracovníků. . . Jde o problém výchovy budoucích generací lidí, kteří se musí stát v mnohém kvalitativně jinými než dnešní generace. . . Proto růst úlohy mládeže v životě společnosti je zákonitý proces, který se mnohem patrněji než dříve projevuje v podmínkách urychlení“ [Iljinskij 1987].

(20) Tento tradiční přístup podle našeho názoru dostatečně nerespektuje specifické „kvality“ mladé, střední i starší generace. (Citované pojetí je kromě toho problematické i tím, že specifikuje mládež jako skupinu, „jejíž příslušníci neukončili proces biologické, psychické a sociální ontogeneze.“ Je evidentní, že neukončenost uvedeného procesu je existenční vlastností všech žijících generací, nikoli jen mládeže.)

(21) Naznačený přístup, který akcentuje relativní plnohodnotnost specifických obsahů a významů sociálních aktivit v různých životních fázích a u různých generací, jen zdánlivě koliduje s reprodukčním hlediskem. Oba přístupy mají ve výzkumu mládeže svou oprávněnost, nevylučují se, ale naopak doplňují.

I. Iljinskij snad nejpregnantněji ze všech marxistických sociologů mládeže v socialistických zemích zformuloval i aktuální společensky angažovaný úkol sociologie mládeže: analyzovat v jakých směrech a v jaké míře deformují současnou mládež recidivy či spíše stereotypy „tradičně konzervativního myšlení extenzivní etapy“, jehož zastánci ve společenské praxi i teorii popírají nezbytnost mezigenerační diskontinuity a více či méně skrytě požadují, aby nová generace „zachovávala ten způsob života, který oni sami zformovali, aby rozmnožovala ty tradice, ty mravní a duchovní hodnoty, které oni sami vytvořili“ [Iljinskij 1988 : 57].

4. K diskusi o vývoji sociologie mládeže v Československu

Od poloviny šedesátých let patří sociologie mládeže v Československu k nejdynamičtější se rozvíjejícím odvětvím sociologie (viz Sociologie 1966). V teoretické rovině je od počátku upřena pozornost na řešení vztahu mládež–společnost. V tomto směru lze sledovat dvě vzájemně se ovlivňující, ale také se doplňující tendence. První představuje úsilí o rozpracování vlastního pojetí mládeže opírajícího se o teoretické postuláty dialektického a historického materialismu. F. Kahuda řeší některé obecně teoretické a metodologické otázky sociologie mládeže a přispívá k rozpracování exaktních metod a technik její empirické složky [Kahuda 1966, 1965]. V oblasti řešení otázek výchovy a vzdělání vstupují do marxistického proudu rozvíjející se sociologie mládeže K. Galla, F. Hájek a F. Koudelka [Galla 1967, Hájek 1968, Koudelka 1968]. K. Mácha a J. Vinař se zabývají problematikou generací, vztahem mládeže a pokroku a dalšími filozoficko-sociologickými otázkami spjatými s mládeží [Mácha 1966, Vinař 1967]. D. Cahová a L. Šilhánová, vycházejíce z prací J. L. Fischera, A. Bláhy a dalších, vymezují meritorní pojmy a kategorie sociologie mládeže – pojetí mládí a mládeže, generace, socializace, hnutí mládeže atp. [Cahová 1965, 1967, Šilhánová 1967]. M. Kubičková publikuje řadu závažných statí k problematice studentů a studentského hnutí [Kubičková 1968, 1969]. J. Šiklová se v souvislosti s koncepcí oboru zabývá jeho základní otázkou – vztahem mládeže a společnosti [Šiklová 1968]. Z řady dalších sociologů mládeže z konce 60. let jmenujem alespoň ty, kteří se od té doby nepřetržitě podílejí na rozvoji oboru: A. Fazika, E. Freiovou, R. Fraňka, A. Matějovského, L. Macháčka a J. Suchého. Cenným příspěvkem k rozpracování teorie mládeže a impulsem pro sociologický výzkum mládeže byly práce mnohých pedagogů a psychologů, zvláště A. Jurovského [Jurovský 1964].

Pro druhou tendenci v naší sociologii mládeže šedesátých let byla příznačná bezesporu záslužná snaha přiblížit sociologické veřejnosti v Československu výsledky relativně rozvinuté západní sociologické teorie i empirie [Kubičková 1966, Freiová 1967, Hájek 1968 aj.]. Srovnání výsledků našich a zahraničních [zvláště západoevropských] výzkumů mládeže dokládalo sblížování kultur mládeže u nás a v západní Evropě, k čemuž koncem 60. let napomáhalo svobodnější šíření informací a uvolnění cestování mladých lidí. To umožnilo v koncepcích sociologického výzkumu mladé generace u nás uvažovat o využití analogických teoretických modelů a výzkumných metod, jaké byly aplikovány na Západě, což implikovalo možnost rychle opustit schematické a realitě neodpovídající konstrukty, zvláště pak stalinský model sociálně třídní struktury socialismu přenesený na mládež a pojetí tzv. komunistické výchovy mládeže [viz Šiklová 1968].

Šedesátá léta znamenala u nás přerušení dynamického vývoje sociologie mládeže z let 60. Možnosti rozvoje teorie mládeže a mezinárodní spolupráce byly striktně omezeny. Vznikly práce, které dezinterpretovaly myšlenky předních sociologů mládeže z druhé poloviny 60. let a označily je přívlastky „buržoazní“, „pravicově oportunistické“ a „revizionistické“ [Čmolík, Varholík 1974]. Ostrá kritika tzv. globalizujících a netřídních přístupů v sociologii mládeže vedla k „úniku“ v podobě převážně empirického výzkumu konkrétních

sociálně třídně vymezených skupin mládeže a jejich specifických (ne vždy však podstatných) problémů. Úvahy o mládeži jako relativně sociálně konzistentním celku a generační pohled se postupně vytrácely. Význam teorie mládeže se zúžil a stal se apologetickým: teorie sloužila buď k obhajobě výběru zkoumané sociální problematiky či skupiny mládeže nebo již přijatých řešení otázek mládeže a hnutí mládeže stranickým a státním vedením.

Přínosem sociologie mládeže 70. let bylo patrně jen překonání pojetí mládeže určené především věkovými hranicemi a položení základů teorie, která chápe mládež „jako výsledek určitého způsobu uspořádání sociálního a ekonomického systému společnosti, nikoli jako přirozený důsledek fyzického a psychologického mládí“ [Matějovský 1976]. Dále byly formulovány i některé závažné otázky, které předznamenávaly vývoj oboru v dalším období: „které vlastnosti společenského systému jsou určující pro proces dospívání, jaké místo v systému společenských vztahů je mládeži vlastní, co tvoří hranice sociální dospělosti, jak obohatit primární sociální pojetí o biologickou a psychologickou dimenzi?“ [Vítečková 1977]. (22) Současně si sociologie mládeže kladla praktický úkol přispět k neformálnímu oživení činnosti mládežnické organizace i k potřebným změnám ve státní a stranické politice vůči mládeži a její organizaci [viz Zich 1976, 1977, Macháček 1975 aj.]. Charakter vývoje společnosti v sedmdesátých letech orientoval zájem sociologie mládeže především na otázky formování mladé generace. Logickým důsledkem byla poněkud slabší pozornost věnovaná mládeži jako potenciálnímu subjektu společenské změny. V osmdesátých letech se začíná v naší sociologii mládeže prosazovat tzv. procesuální, reprodukční pojetí místa a úlohy mládeže ve společnosti, které zdůrazňuje mládež také jako subjekt společenské reprodukce a nezbytnost přípravy mládeže jako nositele žádoucích společenských změn. (23) Tím, že „mládež jako sociologická kategorie představuje spíše hledisko každé stránky celistvé společenské skutečnosti, její průnik do sféry přítomných subjektů budoucího vývoje“, se rozšiřuje význam sociologie mládeže [Charvát–Dubský–Jeřábek 1982]. Výzkum mládeže se tak stává důležitou součástí zkoumání struktury a dynamiky společenských vztahů a hledání subjektů společenské změny.

Nelze tvrdit, že situace v sociologii mládeže osmdesátých let byla dobrá. V rozvoji disciplíny se nutně odrážely současné, v mnoha ohledech krizové společenské poměry, neutěšený stav v řešení mnohých závažných otázek obecné sociologické teorie a metodologie, nedostačující kádrové, technické a finanční zabezpečení empirických výzkumů a mnohé další problémy a limity. Nicméně v názoru na současné předpoklady „koncipování uceleného sociologického pojetí mládeže“ se odlišují od skeptického stanoviska, které bylo prezentováno v minulém čísle Sociologického časopisu [viz Holda 1989]. (24) S autorem uvedené stati se shodují

(22) Objevují se nové prvky dialektické koncepce socializace dětí a mládeže [Suchý 1972, Freiová 1976]. Pozornost se zaměřuje i na postižení specifických sociálních procesů, jimiž procházejí různé skupiny mládeže – dělnická a pracující mládež [např. Macháček 1975], studující mládež [např. Franěk 1976], vesnická a zemědělská mládež [např. Kabátek 1975] atd.

(23) Formování tohoto proudu v naší sociologii mládeže bylo možno nejdříve identifikovat v praxech: [Charvát 1980, Charvát–Dubský–Jeřábek 1982]. Postupně se k tomuto proudu jednoznačně nebo s určitými výhradami připojují další autoři [viz Sak – Kabátek 1985, 1988, 1989, Kuchařová – Kuchař 1985, Macháček 1988, Svítek 1987, Holda 1988, Hudeček 1989 aj.].

(24) Integrální tezi o nepostačujícím teoreticko-metodologickém a empirickém zázemí československé sociologie mládeže v osmdesátých letech staví D. Holda na „podrobnějším rozboru existující produkce“. Je škoda, že tento rozbor, na který se opakovaně odvolává, není ve stati prezentován, aby čtenář mohl posoudit oprávněnost učiněných závěrů. Nebývale kritický postoj D. Holdy k sociologii mládeže druhé poloviny osmdesátých let zřejmě souvisí s jeho odmítnutím koncepce mládeže jako potenciálního subjektu společenské změny, která je v tomto období rozvíjena [viz Kabátek, Sak 1989, Kabátek 1989]

v názoru, že současnou situaci v sociologii mládeže lze mimo jiné charakterizovat "...některými odlišnostmi v přístupech k pojetí mládeže, promítajícími se pochopitelně i ve výpovědích o československé mládeži a v metodologických, metodických a meritorních aspektech sociologického výzkumu mládeže. Odrážejí se i v hodnocení úlohy marxistické sociologie mládeže při analýze zákonitostí socialistického vývoje naší společnosti a jejich vliv lze identifikovat i při koncipování a formulaci doporučení pro společenskou praxi" [Holda 1989]. Podobně jako J. Sedláček [viz Sedláček 1989] považují tyto odlišnosti za logický důsledek institucionální a do jisté míry i konceptuální plurality sociologického výzkumu mládeže. Zmíněná pluralita může vést (a zřejmě již vede) k potřebné vědecké konfrontaci nezávisle získaných výsledků a k jejich objektivizaci, což má nesporně význam jak pro rozvoj sociologického poznání mládeže, tak i pro jeho praktickou aplikaci.

V překonání někdejšího teoreticko-metodologického a do jisté míry i institucionálního a personálního monopolu v sociologii mládeže, v otevřeném dialogu a soutěžení různých teoretických koncepcí a v možnosti odtabuizovat a plně využívat veškerý poznatkový fond naší i zahraniční sociologie mládeže vidím rozhodující a nikterak malé a bezútesné předpoklady rozvoje sociologické teorie mládeže.

5. Perspektivy výzkumu mládeže

V současné, zvláště evropské sociologii mládeže se začíná projevovat teoreticko-metodologický konsensus, spočívající v uznání determinujícího vlivu společenských vztahů na utváření profilu nových generací. Mládež citlivě (historicky i sociálně specificky) reflektuje dané společenské poměry. Výsledkem této reflexe je mimo jiné vnitřně diferencovaná (sociálně, etnicky, teritoriem, pohlavím aj.) kultura mládeže, která má význam nejen pro vlastní proces zrání nové generace, ale i pro společenský vývoj. Kromě „nekonstruktivních“ sociálních deviací nabízí i nové alternativní prvky životního způsobu, které v té či oné míře a v různé podobě mohou za jistých okolností vstupovat do kultury společnosti jako jeden z jejích inovačních faktorů. Málokdo dnes na Západě (a o to méně na Východě) chápe mládež jako rozhodující historický subjekt. „Společenské vztahy dané věkem nebo vztahy mezi generacemi nejsou základní hybnou silou v současné společnosti.“ [Smith 1981 : 248]. Kultura mládeže již není popisována jako entita sama o sobě, ale spíše jako „odpověď“ na možnosti a meze, které různé skupiny mládeže nacházejí ve sféře vzdělání, na trhu práce, v oblasti sociální kontroly, ve volném čase atd. „Některé subkultury mládeže jsou bezvýznamné, jiné mají komerční charakter a ještě jiné slouží zábavě. Některé jsou výsledkem třídního útlaču a rasismu. Často jsou tím vším. ... Určitě však jsou barometrem sociální změny. Prozkoumávají pevnost dominantní kultury“ [Brake 1985 : 198]. Sociologické práce o mládeži z osmdesátých let, jež jsou vydávány na Západě, se většinou kriticky vyrovnávají s jednostrannostmi předchozích koncepcí: „Funkcionalistický přístup k mládeži poskytuje určitý teoretický rámec pro poznání trajektorie přechodu z dětství do dospělosti, ale opomíjí zkoumat strukturální aspekty tohoto přechodu. Nová vlna v sociologii subkultury mládeže se pokouší o probádání vazeb mezi subkulturou a sociální strukturou pomocí třídní optiky. Nemá však vysvětlení pro chování dívek nebo konvenčních mladých lidí a umožňuje značně povrchní označení mládí jako procesu přechodu do dětství do dospělosti. Co je mládež? Odpověď na

aj.]. D. Holda se totiž domnívá, že diskuse o tom, zda je mládež subjektem sociálního pokroku, „jsou ve své podstatě mylné, neboť tato není vůbec subjektem pokroku“. Inovační potenciál mládeže „je charakteristikou, která ve vztahu k mládeži nevyplyvá z marxistické teorie a která jednoznačně odporuje historickým skutečnostem“ [D. Holda, A. Matějovský 1988].

tuto otázku musí vysvětlit způsob, jímž mladí lidé v naší společnosti získávají status dospělých, co přitom prožívají a proč se cesty k dospělosti různí“ [Jones 1989 : 729].

Naznačený teoreticko-metodologický konsensus spolu se stále silnějším vědomím reálné existence globálních problémů všelidské kultury a nezbytnosti jejich globálního a internacionálního řešení dává nové předpoklady také pro spolupráci sociologů mládeže, kteří pracují v zemích s odlišnými společenskými systémy. Je zřejmé, že v této spolupráci lze nalézt oboustranně užitečný zdroj poznání a inspirace. Komparace poznatků umožní lépe identifikovat všelidské a specifické sociální, etnické, historicko-generační, teritoriální a další znaky kultury mládeže a mimo jiné i na tomto základě interpretovat tendence sociálního vývoje mládeže.

Nicméně sociologové mládeže v různých evropských zemích budou i nadále hledat své vlastní cesty poznání. Důvodem nejsou jen v minulosti tolik zdůrazňované difference v teoreticko-metodologických východiscích, ale především objektivně odlišné sociálně ekonomické, politické, kulturní a jiné podmínky, a tudíž i znaky předmětu zkoumání – mládeže v historicky odlišných společnostech. I když způsob života mládeže se ve všech vyspělých zemích světa internacionalizuje, což se zvlášť výrazně projevuje ve sféře volného času (hudba, odívání, sport), ale i ve sféře vzdělání a práce (computerizace), hlavní problémy mládeže v existujících systémech jsou odlišné, neboť odlišné jsou určující ekonomické, politické a právní vztahy i morálka.

Výzkum mládeže na Západě zaznamenal v uplynulých patnácti letech značný posun. Téměř etnograficky koncipované výzkumy subkultur různých skupin mládeže ustoupily zájmu o obecné sociální, ekonomické, politické a morální příčiny, projevy a důsledky nezaměstnanosti mládeže. Sociologické publikace, jež si zpravidla v závěru kladou otázku budoucnosti či perspektiv mládeže, v této souvislosti podrobně analyzují problém nezaměstnanosti [viz např. Frith 1984]. Z dvanácti a půl miliónu nezaměstnaných v zemích EHS tvoří mladí lidé do dvaceti pěti let 42 %. Situace v USA je podobná [Brake 1985 : 192]. Nezaměstnanost mládeže není – v důsledku sociálních podpor, různých rekvalifikačních a kvalifikačních programů apod. – většinou spojena s mimořádným materiálním strádáním, ale snad o to horší jsou důsledky morální [viz: Fragniere, Doorten 1983]. Problém mladých lidí jako konzumentů a producentů, který byl tak široce diskutován v sociologii mládeže padesátých a šedesátých let, byl nahrazen problémem mládeže, která enormně pocituje svou bezprostřední závislost na rodičích, státu, zaměstnavatelích. Novou dimenzi tak získala nejen sociálně ekonomická problematika mládeže, ale i problematika volného času, která je rovněž důsledky nezaměstnanosti mládeže vážně poznamenána. S novou silou vstoupily na scénu problémy zločinnosti, alkoholismu, drog a „černé“ ekonomiky.

Ve východní Evropě je nezaměstnanost mládeže marginálním jevem. Neznamená to však, že by zde neexistoval problém nevyužití produktivního potenciálu mladých lidí. I při plné zaměstnanosti nemá mládež vytvořeny sociálně ekonomické předpoklady pro společensky efektivní využití svých produktivních sil. Vyostruje se závažný problém: existující sociálně ekonomické mechanismy brání plnému využití inovačního a veškerého produktivního potenciálu mladé generace a současně není využíván ani v omezené míře vznikající prostor pro iniciativu, tvořivost a podnikavost mladých lidí, kteří jsou již příliš odcizeni zespolečenštěné práci a společensko-politické angažovanosti a reorientováni do jiných sfér aktivit [bliže viz např. Iljinskij 1989, Kabátek 1989].

Shodně s I. Iljinským se domnívám, že jedním ze symptomů této situace je i to, že, „... ve značné části společnosti se zformovala a existuje stálá juventofobie. Nejen na úrovni vědního, praktického vědomí. Dokonce i mezi známými vědci, novináři a spisovateli se najdou lidé, kteří kategoricky tvrdí, že mládež nemá a nemůže mít nijaké zvláštní zájmy,

zvláštní problémy. Není možné pochopit fenomén netrpělivosti, nepřejnosti vůči mládeži, dokud nevezmeme na vědomí, že ve společnosti se nahromadil ohromný potenciál konzervatismu, jehož nositelem jsou lidé, kteří se bojí všeho nového a nepřejí si vzdát se oblíbených zvyků, počítat s novými podmínkami. Juventofobie je ve skutečnosti totožná s pojmem 'novofobie' [Iljinskij 1989 : 16–17].

Problémy mladé generace i přístupy k jejich poznávání a řešení se v existujících systémech liší. Společná je však snaha většiny sociologů mládeže na Západě i na Východě o hlubší poznání a vysvětlení místa a role mládeže v sociální struktuře daných společností a v konkrétně historických procesech společenské reprodukce. Tato skutečnost v kontextu změněné situace v mezinárodních vztazích a proměn, jimiž prochází kapitalistický, ale především socialistický svět, dává i rozvoji sociologie mládeže novou perspektivu.

Literatura

- Ambrams, M.: *The Teenage Consumer*. London, Routledge and Kegan Paul 1959.
- Anisimov, A. T.: *Duchovna ja žizn' prvobytnogo obščestva*. Moskva-Leningrad 1966.
- Bestužev-Lada, I. V.: *Sovremennye socialnye problemy molodoži, k istoriko-sociologičeskoj postanovke voprosa*. Istorija SSSR 1988, č. 2.
- Bláha, I. A.: *Sociologie dětství*. Praha, USJU a Dědictví Komenského 1927.
- Bolzano, B.: *O nejlepším státě*. Praha, Vyšehrad 1952.
- Brake, M.: *Comparative Youth Culture*. London-New York, Routledge and Kegan Paul 1985.
- Bühler, Ch.: *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*. Leipzig, Hirzel 1933.
- Cahová D.: *K vymezení místa mládeže v sociální struktuře společnosti*. In: *Problémy výzkumu osobnosti VŠ studenta*. Olomouc PedF UP 1965.
- Cahová D.: *K vývoji poválečných generací v Československu*. In: *Vývoj poválečných generací mládeže v ČSSR*. Praha, Mladá fronta 1967.
- Cahová D.: *K charakteristice mládeže jako věkové sociální skupiny*. In: *Aktuální problémy sociologie mládeže*. Ostrava, Soc. akademie 1965.
- Cloward, R. – Ohlin, L. E.: *Delinquency and Opportunity*. New York, Free Press 1960.
- Cohen, A. K.: *Delinquent Boys – The Subculture of the Gang*. London, Collier-Macmillan 1955.
- Coleman, J. S.: *The Adolescent Society*. New York, Free Press 1961.
- Condorcet, de M. J. A. N.: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*. Praha, Academia 1968.
- Čermáková, M. – Svítek, J.: *Zlepšovatelská a vynálezecká aktivita mladých lidí s přihlédnutím k roli SSM*. Impuls 1986, č. 4.
- Čmouk, O. – Varholík, J.: *Pokolení*. Mladá fronta, Praha 1974.
- Dawe A.: *The Two Sociologies*. British Journal of Sociology 1970. 2.
- Eisenstadt, S. N.: *From Generation to Generation: Age Groups and Social Structure*. Glencoe, Free Press 1956.
- Engels, B.: *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Spisy, sv. 3. Praha, Svoboda 1977.
- Erikson, E. H.: *Childhood and Society*. New York, Free Press 1950.
- European Contributions to Youth Research*. Amsterdam, Free University Press 1988.
- Fazík, A. a kol.: *Mládež ve společnosti*. Praha, Svoboda 1977.
- Flitner, A.: *Die soziologische Jugendforschung*. Heidelberg 1963.
- Fragniere, G. – Doortén, K.: *Employment and Youth Policy*. Maastricht, ECWS 1983.
- Franěk, R.: *Uplatnění absolventů technických VŠ v praxi*. Impuls 1976, č. 3.
- Freiová, E.: *Jak chápeme socializaci mládeže*. Impuls 1976, č. 3.
- Freiová, E.: *Úvod do sociologie mládeže*. In: *Sociologie mládeže*, Praha, Socialistická akademie 1967.
- Friedrich, W.: *Jugend und Jugendforschung*. Berlin 1976.
- Frith, S.: *The Sociology of Youth*. Ormskirk, Causeway Press 1984.
- Galla, K.: *Úvod do sociologie výchovy*. Praha, SPN 1967.
- Gillis J. R.: *South and History*. New York – London, Academic Press 1974.

- Goodman, D.: *Growing up Absurd*. New York, Free Press 1960.
- Gorbačov, M.: *Zpráva ÚV KSSS 19. stranické konferenci*. Rudé právo 29. 6. 1988.
- Grulich, V.: *Socialistický humanismus a výchova*. Praha, SPN 1979.
- Habermas, J.: *Student und Politik*. Frankfurt 1961.
- Hájek, F.: *Vystoupení na I. celostátní konferenci čs. sociologů*. In: *Sociologie 66f*. Praha, Svoboda 1968.
- Hájek, F.: *Kapitoly ze sociologie výchovy*. Praha, SPN 1975.
- Hall, G. S.: *Adolescence: Its Psychology and its Relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*. London, Sidney Appleton 1905.
- Hall, S. Jefferson T. (eds.): *Resistance Through Rituals*. London, Hutchinson 1976.
- Helvétius, C. A.: *Výběr z díla*. Praha, SNPL 1953.
- Holda, D.: *Hodnoty a perspektivy mládeže*. Praha, Mladá fronta 1988.
- Holda, D.: *K sociálnímu rozvoji mládeže*. *Sociologický časopis* 1989, č. 6.
- Holda, D. – Matějovský, A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*. *Sociologický časopis* 1974, č. 4.
- Holda, D. – Matějovský, A.: *Ontologické či marxistické pojetí mládeže?* *Impuls* 1988, č. 3.
- Hood – Williams, J.: *The Problem of the Problems of Generations*. *Youth and Policy* 1984, č. 10.
- Hudeček, J.: *K některým otázkám pracovní seberealizace mládeže*. *Impuls* 1989, č. 1.
- Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980.
- Charvát, F. – Dubský, V. – Jeřábek, H.: *Ke stavu a perspektivám výzkumu mládeže*. *Sociologický časopis* 1982, č. 2.
- Ikonnikova, S. N. – Lisovskij, V. T.: *Molodož o sebe, o svoich sverstnikach*. Leningrad, LGU 1969.
- Ikonnikova, S. N.: *Mládež o sobě*. Praha, Orbis 1976.
- Iljinskij, I. M.: *K jedinstvu a praktikoj*. *Molodoj kommunist* 1988, č. 5.
- Iljinskij, I. M.: *Rozvitije socializma i molodož*. *Kommunist* 1987, č. 6.
- Iljinskij, I. M.: *Zárukou a privilegiem je boj*. *Impuls* 1988, č. 1.
- Iljinskij, I. M.: *Mládež v procesu obnovy*. *Impuls* 1989, č. 1.
- Jaid, W.: *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*. Neuwied 1963.
- Jurovský, A.: *Kulturní vývin mládeže na Slovensku*. Bratislava, ŠPN 1965.
- Jurovský, A.: *Mládež a společnost*. Bratislava, Veda 1974.
- Jones, G.: *Integrating process and structure in the concept of youth: A case for secondary analysis*. *Sociological Review* 1988, č. 4.
- Kabátek, A.: *Obecná východiska přístupu k vesnické a zemědělské mládeži*. *Impuls* 1975, č. 4.
- Kabátek, A.: *Mládež a sociálně ekonomický vývoj společnosti*. *Impuls* 1989, č. 1.
- Kabátek, A.: *Mládež, generace, kultura*. *Sociologický časopis* 1989, č. 5.
- Kabátek, A.: *K sociologickému vymezení generačních skupin*. *Sociologický časopis* 1989, č. 6.
- Kabátek, A. – Sak, P.: *Teoreticko-metodologické poznámky k výzkumu mládeže a generací*. *Sociologický časopis* 1989, č. 1.
- Kahuda, F.: *Sociologický věk dětí a mládeže v základech pedagogické sociologie*. *Komenský* 1965, č. 4.
- Kahuda, F.: *Příspěvek k řešení problémů sociálního zrání mladého člověka v pracovní sféře*. *Sociologický časopis* 1966, č. 1.
- Keniston, K.: *Young Radicals*. New York, Free Press 1966.
- Keniston, K.: *Youth and Dissent*. New York, Harcourt, Brace and Jovanovich 1972.
- Kluth, H. – Lohmar, U. – Tartler, R.: *Sozialwissenschaftliche Untersuchungen*. Heidelberg 1955.
- Komenský, J. A.: *Vybrané spisy, sv. IV*. Praha, SPN 1966.
- Kon, I. S.: *Sociologie osobnosti*. Praha, Orbis 1971.
- Kon, I. S.: *Kapitoly z psychologie dospívání*. Praha, SPN 1986.
- Koudelka F. a kol.: *Stručný přehled sociologie pro pedagogické fakulty*. Praha, SPN 1968.
- Kubičková, M.: *Ze sociologických výpovědí o západoněmecké mládeži*. *Sociologický časopis* 1966, č. 1.
- Kubičková M.: *VŠ studenti – nejmladší složka inteligence*. *Sociologica* 1969, č. 2.
- Kubičková M.: *Poznámky k mezinárodnímu, zvláště americkému studentskému hnutí*. *Sociologický časopis* 1969, č. 5.
- Kuchařová V., Kuchař P.: *Proměny společenského postavení a uplatnění dělnické mládeže v Československu*. *Sociologický časopis* 1985, č. 5.

- Lenin, V. I.: *Spisy* sv. 5, 8, 23, 29. Praha, Svoboda 1952, 1956, 1957, 1955.
- Linton, R. L.: *Age and Sex Categories*. American Sociological Review 1942, č. 7.
- Mahler, F.: *Tineret dezvoltare de la marginalitate la Ergajare*. Bucuresti, UTC 1970.
- Mahler, F. – Datulescu, P.: *Tinara generatie a Romanici anilor '80*. Bucuresti, Editura politica 1987.
- Macháček, L.: *Společenská aktivita pracující mládeže*. Bratislava, Smena 1975.
- Macháček, L.: *Miesto a úloha mládeže v štruktúre socialistickej spoločnosti*. Sociológia 1975, č. 1.
- Macháček, L. a kol.: *Mládež a robotnícke povolania*. Bratislava, Práca 1988.
- Mácha K.: *Mladá generace známá i neznámá*. Praha, SPN 1966.
- Mannheim, K.: *The Problem of Generations*. In: *Essays in the Sociology of Knowledge*. London, Routledge and Kegan Paul 1952.
- Marcuse, H.: *An Essay on Liberation*. London, Penguin 1969.
- Marcuse, H.: *One Dimensional Man*. London, Routledge and Kegan Paul 1964.
- Marx, K. – Engels, B.: *Vybrané spisy*, sv. I, II. Praha, Svoboda 1950.
- Marx, K. – Engels, B.: *O mládeži*. Praha, Mladá fronta 1974.
- Marx, K. – Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. Spisy, sv. 4. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953.
- Matthijssen, M. A.: *Problémy mládí*. In: *Mezinárodní konference „Sociální rozvoj mládeže a její perspektivy“*. Praha, VVS ÚV SSM 1989.
- Matějovský, A.: *Socialismus a mládež*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Matějovský, A.: *Sociologické pojetí mládeže*. Sociológia 1976, č. 5.
- Mays, J. B.: *The Young Pretenders*. London, Michal Joseph 1965.
- Mead, M.: *Coming of Age in Samoa*. Harmondsworth, Penguin 1928.
- Mead, M.: *Male and Female*. New York, Appleton 1949.
- Mertens, W.: *Erziehung zur Konfliktfähigkeit. Vernachlässigte Dimension der Sozialisationsforschung*. München, Ehrenwirth Verlag 1974.
- Mills, C. W.: *Letter to the New Left*. New Left Review 1960, č. 5.
- Mitev, P. E.: *Obščestvenijat progress i mladežta*. Sofia, Narodna mladež 1969.
- Mitev, P. E.: *Sociology Facing the Problems of Youth*. Sofia 1982.
- Mládež jako faktor sociálního rozvoje* (Čermáková M., Hudeček J., Kabátek A., Navarová H., Sak P., Svitek J.) Sociologický časopis 1988, č. 2.
- Murdock, G. – McCron, R.: *Consciousness of Class and Consciousness of Generation*. In: *Resistance Through Rituals*. London, Hutchinson 1975.
- Musgrove, F.: *Youth and Social Order*. London, Routledge and Kegan Paul 1964.
- Navarová, H.: *Generační proměny současné rodiny*. In: *Mládež a malé sociální skupiny*. Praha, ÚFS ČSAV 1989.
- Omladina, heslo v Příručním slovníku naučném*. Praha, Academia 1967.
- Ortega y Gasset, J.: *The Modern Theme*. London, C. W. Daniel 1931.
- Parsons, T.: *Age and Sex in the Social Structure of the United States*. In: *Essays in the Sociological Theory*. New York, Free Press 1972.
- Parsons, T.: *Youth in the Context of American Society*. Daedalus 1962.
- Perspectives on Contemporary Youth*. (Kuczinski J., Eisenstadt N. eds.) Tokio, United Nations University Press 1988.
- Příhoda, V.: *Ontogeneze lidské psychiky II*. Praha, SPN 1967.
- Reich, C. A.: *The Greening of America*. London, Penguin 1972.
- Rosenmayr, L. – Allerbeck, K. – von Freyhold, M.: *Youth and Society*. Current Sociology 2/3 London, Sage Publications 1979.
- Rousseau, J. J.: *Emil čili o výchově*. Praha 1911.
- Rowntree, J. and M.: *Youth as a Class*. International Socialist Journal 1968, č. 2.
- Sak, P.: *Sociální vývoj mládeže*. Praha, SPN 1985.
- Sak, P. – Kabátek, A.: *Mládež v současném vývoji společnosti*. Impuls 1988, č. 4.
- Sak, P. – Kabátek, A.: *Místo a úloha mládeže ve společenské reprodukci*. Sociologický časopis 1985, č. 5.

- Sedláček, J.: Recenze publikace D. Holdý „Hodnoty a perspektivy mládeže“. Sociologický časopis 1989, č. 2.
- Schelsky, H.: *Die skeptische Generation*. Düsseldorf 1957.
- Smith, D. M.: *New movements in the Sociology of Youth: a critique*. British Journal of Sociology 1981.
- Sociologie mládeže. (Sborník). Praha, Socialistická akademie 1967.
- Sociologie 66'. Praha, Svoboda 1966.
- Spranger, E.: *Lebensformen, Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit*. Halle 1927.
- Suchý, J.: *Marxisticko-leninská koncepcia socializácie mládeže*. Sociológia 1972, č. 5.
- Svítek, J.: *Punk jako sociální hnutí mládeže*. Impuls 1987, č. 1.
- Szczepanski, J.: *Sociológia, vývoj problematiky a metód*. Bratislava, VPL 1967.
- Schiffrin, C.: *Generation and Social Change*. (Summary – Youth between Permanence and Renewal). Bucharest, Editura politica 1987.
- Šilhánová, L.: *K problematice sociální adaptace mládeže*. In: *Vývoj poválečných generací v ČSSR*. Praha, Mladá fronta 1967.
- Šilhánová L.: *Mládež – vážná otázka politiky strany*. Nová mysl 1969, 5.
- Šiklová J.: *K otázkám koncepcie sociologie mládeže*. Sociologický časopis 1968, 4.
- Šíma, J.: *Sociologie výchovy*. Praha, Čs. grafická unie 1938.
- Tenbruck, F. H.: *Jugend und Gessellschaft*. Freiburg, Rombach 1962.
- The Social World of Adolescents. International Perspectives* (Eds.: K. Hurrelmann, U. Engel) Berlin, New York, W. de Gruyter 1989.
- Tumlirz, O.: *Jugendpsychologie der Gegenwart*. Berlin, Junker und Dünnhaupt 1930.
- Vinař, J. K.: *K vymezení pojmu generace*. In: *Vývoj poválečných generací mládeže v ČSSR*. Praha, Mladá fronta 1967.
- Višněvskij, J. R.: *Lenin a úloha mládeže*. . . In: *Lenin a mládež* (Sborník prací). Bratislava, Smena 1975.
- Vítečková, J.: *Příspěvek k sociální problematice přechodu mezi mládím a dospělostí*. Sociologický časopis 1977, č. 6.
- Weis, G.: *Pedagogische Soziologie*. Berlin 1929.
- Willmot, P.: *Adolescent Boys of East London*. London, Routledge and Kegan Paul 1966.
- Wolf, J.: *Antropologické aspekty formování osobnosti*. In: *Kolektiv a rozvoj osobnosti*. Liblice, ČSSR 1981.
- Youniss, J. – Smolar, J.: *Adolescent Relation with Mothers, Fathers and Friends*. Chicago, University Press 1985.
- Zich, F.: *Politická aktivita v procesu tvorby způsobu života pracujících mládeže*. Sociológia 1979, č. 1.
- Znaniecki, F.: *Socjologija wychowania*, Warszawa 1930.
- Zveličená generace* (překlad z Der Spiegel). 100 + 1 ZZ 1967, č. 23.

Резюме

A. Кабатек: К развитию социологии молодежи

Целью статьи является характеристика узловых точек развития социологии молодежи. Хотя речь идет об исторической теме, основной задачей статьи является высказать точку зрения по актуальному вопросу, выдвигаемому общественной теорией и практикой: Содержатся ли в молодом поколении предпосылки общественного изменения и в какой мере. Автор статьи, придерживающийся мнения, что в молодежи можно по праву усматривать специфический субъект общественной прерывистости, использует факт, что в прошлом социологи уже много раз пытались ответить на этот вопрос, и стремится найти в этих ответах то, что можно использовать для современности.

Первая глава рассматривает истоки научного интереса к молодежи. Уже мыслители просвещения (Коменский, Руссо, Кондорсе, Больцано) осознавали возможность ускорения

и изменения направления общественного развития при посредстве обобщения и усовершенствования воспитания и образования молодых людей. Идеальные представления этих мыслителей снова появляются у основателей марксизма (Маркс, Энгельс, Ленин), однако, на этот раз в рамках реальной материалистической модели общества. О специальном научном интересе к проблемам молодежи можно, однако, говорить только с начала нашего века. Автор намечает вклад психологов и педагогов (Холл, Шпрангер, Тумлирц и др.) и широкое влияние работ Дюркгейма.

Вторая глава рассматривает развитие немарксистской социологии молодежи. Центр тяжести изложения находится в исследовании двух экстремальных тенденций: первая рассматривает молодежь, в первую очередь, как рецептивный объект социализации, вторая гипертрофирует предпосылки и возможности молодежи быть субъектом общественного изменения (Эйзенштадт, Линтон, Смит, Масгроув с одной стороны и Маркузе, Кенигстон, Рейх со стороны другой). В этой связи подчеркивается значение работы о поколениях Мангейма.

В третьей главе показывается подход к решению вопросов места и роли молодежи в обществе, который применяют некоторые марксистские социологи молодежи в социалистических странах (Кон, Малер, Митев, Ильинский). Последняя, четвертая глава рассматривает развитие социологии молодежи в Чехословакии в последние 25 лет. Автор здесь, помимо прочего, реагирует на статью в последнем номере журнала, в которой было высказано скептическое мнение относительно современного стремления некоторых социологов молодежи ЧССР к инновациям теоретических и методологических исходных пунктов исследований молодежи и к приближению их общественной реальности и потребностям времени.

Summary

A. Kabátek: About the Development of the Sociology of Youth

The paper is aimed at characterizing nodal points in the development of the sociology of youth. Even though the topic involved here is a historical one, the paper's major task is to enlarge upon the relevant question raised by social theory and practice: whether, and to what extent, preconditions of social change are inherent in the young generation. Being of the opinion that youth can rightly be regarded as a specific subject of social discontinuity, the author takes advantage of the fact that, in the past, sociologists have many times endeavoured to answer the above question and attempted to find in their answers that which could be put to use in our days.

The first chapter devotes attention to the beginnings of scientific interest in youth. Already thinkers of the Age of Enlightenment (Comenius, Rousseau, Condorcet, Bolzano) were conscious of the possibility of accelerating and changing the trend of social development by means of the generalization and improvement of the young people's education and culture. The ideal conceptions of these thinkers reappeared in the founders of Marxism (Marx, Engels, Lenin) – this time, however, within the framework of the real materialist model of society. Of course, it is not before the beginning of the present century that the special scientific interest in problems of youth can be referred to.

The contribution of psychologists and pedagogues (Hall, Spranger, Tumlirz, etc) in this area as well as the vast influence of Durkheim's works are pointed out.

The second chapter is concerned with the development of the non-Marxist sociology of youth. The exposition is based on the contemplation of two extreme tendencies: the first of these conceives youth primarily as a receptive object of socialization, the second hypertrophies the preconditions and possibilities of youth to be the subject of social change (Eisenstadt, Linton, Smith, Musgrove on the one hand, and Marcuse, Keniston, Reich on the other). In this connection, the significance of Mannheim's work about generations is emphasized.

The third chapter outlines the approach to the solution of problems connected with the position and role of youth in society, as it is applied by some Marxist sociologists of youth in the socialist countries (Kon, Mahler, Mitev, Iljinskij).

The last, fourth chapter deals with the development of the sociology of youth in Czechoslovakia in the course of the past 25 years. Among other things, it reacts to the paper published in the last number of the Sociological Review which gives voice to a sceptical view of contemporary efforts exerted by several sociologists of youth in Czechoslovakia with the aim of innovating the theoretical and methodological starting points of youth research and bringing them closer to social reality and to the needs of our time.